

3. Біблія. Книга пророка Ісаї.
 4. Євангеліє від Матвія.
 5. Євангеліє від Луки.
 6. Шпак О. Іконографія Розп'яття в українських дереворізах XVII – XVIII століть// Українська Хрестологія. Народознавчі зошити. – Львів. 1997. – С. 44.
 7. Одрехівський Р. Різьбярство Лемківщини. – Львів: Сполом. – 1998. – 261 с.
-

УДК 398:392.5(477)

Наук. співроб. Н.Б. Пастух, канд. філолог. наук –
Інститут народознавства НАН України

СИМВОЛИ ДЕРЕВА У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІЙ ПІСЕННОСТІ УКРАЇНЦІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Виявлено групи символів-дендронімів, які фігурують у весільній обрядовій пісенності всіх регіонів України. Водночас простежено регіональні особливості символічного "репертуару" весільних пісень.

Ключові слова: символ, весільна обрядовість, весільнопісенна символіка, регіон, дендронімний символ.

*Research worker N.A. Pastukh – Institute of Area Studies at
the National Academy of Sciences of Ukraine*

The Symbols of tree in the Ukrainian's wedding ritual singing: the regional aspect

In the article author defined the group of dendryform symbol in the wedding ritual singing of all Ukrainian regions. At the same time he traces the regional peculiarity of symbolic "repertory" of wedding ritual songs.

Keywords: symbol, wedding ritual, symbolical system of wedding song, region, dendryform symbol.

Дерево – один із центральних атрибутів весільного обряду та стрижневих символів весільної пісенності [1]. Дендроніми весільного ритуалу генетично та відповідно семантично пов'язані з образом світового дерева. Тому у весільній обрядовості та пісенності українців присутнє майже все змістове та функційне багатоманіття цього магістрального символу традиційної картини світу.

Важливим під час символізації виявляється граматичний рід назви дерева, який впливає на об'єкт символізації таким чином, що назви жіночого роду, зазвичай, позначають осіб жіночої статі (вишня, калина, малина – молода), а назви чоловічого роду – осіб чоловічої статі (явір, дуб – молодий). "Чоловічі" символи-дендроніми в українській весільній обрядовій пісенності трапляються значно рідше, ніж "жіночі" (дуб, клен, явір, терен). Серед традиційно "чоловічих" дендронімів спостерігаємо тенденцію до зміни граматичного роду з чоловічого на жіночий, що дає змогу відповідно позначати молоду. Зокрема, усталено чоловічий символ – явір – у пісні виринає у зовсім незвичному зіставленні:

Зелена явіриночка,
Чом ти мала, невеличечка?
Чи ти росту невисокого...
– Молодая Марієчка,
Чом ти мала, невеличечка?
Чи ти роду не великого... [2, ст. 148].

Значно повніше представлені "жіночі" символи весільної пісні. Найпотужніше фігурує символ калини, який через яскраві червоні ягоди конотує: з красою (звідси калина – "дівчина", "молода"); з кров'ю (звідси, калина – "дівочість", "цнота"). Цей кущ – головна прикраса як обрядових атрибутів: вінка, гільця, короваю, шаблі тощо, – так і пісенної образності.

Істотно використовує весільна пісенність вічнозелені хвойні дендрони, а саме: ялицю, сосну, смереку. Для культурної семантики та відповідно символіки важливою виявляється природна властивість дерева бути зеленим протягом усього року. Така якість проектується на людську площину в ідею вічності кохання, тривкості шлюбу. Значущою у системі ціннісних орієнтирів народної естетики виявляється ще й така природна риса шпилькових дерев, як колючість, яка пов'язана із захисною, лікувальною та любовною магією, а в піснях корелює із недоторканістю, а, отже, цнотливістю.

Ще однією широко представленою у весільних піснях групою символів є культивовані плодові дерева (вишня, черешня, яблуня, груша, смородина), у яких, за народними уявленнями, зосереджена сила плідності, родючості. Логічно, що плодові дерева позначають головне жіноче начало. Етапи розвитку дерева (садження, ріст, цвітіння, збирання плодів, скидання листя, відмирання і т.ін.) проектується на відповідні важливі життєві етапи взагалі та композиційні елементи власне весільного обряду зокрема. Символічний мотив збирання плодів фруктового дерева відповідно присутній здебільшого у піснях заключної частини українського весілля. Він пов'язаний із делікатною темою тілесної любові і ґрунтується на такій логіці: збирати (трусити) плоди фруктового дерева – позбавляти невинності. Зокрема у тексті "понеділкової" пісні "нечесна" молода корелює із символом потрушеної грушки:

В огородзе грушка
Уже потрушена,
Наша Мар'юхна
Уже поворушена [3, ст. 457].

Послугується весільна пісня і швидкорослими дендронами, які в народній культурі символізують відповідно здоров'я, життєву силу, родючість, наприклад, натрапляємо у весільних піснях на образ верби.

Усі названі символи у регіональних традиціях весільної обрядової пісенності представлені нерівномірно. "Яка природа, – писав Осип Бодяньський, – такі і фарби" [4, ст. 116]. Локальний колорит пейзажів, без сумніву, впливає на символічний "репертуар" у піснях з різних теренів. Найяскравіше регіональна оригінальність символіки виявляється не стільки в характерному саме для тієї чи іншої традиції наборі символів, скільки в своєрідній ієрархічно структурованій системі значущості її складових. Тобто весільний фольклор усіх регіонів послуговується, зазвичай, спільним символічним фондом, проте магістральні та периферійні символи у локальних традиціях часто не збігаються.

Весільні пісні, ядром яких виступає символ калини, виринають на теренах усіх без винятку регіонів України. Проте якщо для одних регіональних традицій калина у піснях – панівний, стрижневий, можемо твердити навіть, незамінний образ, то для інших – хоч важливий, проте такий, який може зас-

тупити ще якийсь традиційний символ. Широковідома весільна пісня "Січена калина, січена", яку виконують, зазвичай, дорогою від шлюбу додому, використовує традиційний образ калини із атрибутивною деталлю січена ("знищена, відрубана"):

Січана я калинонька, січана я,
А йде наша Оксана звінчана... (Поділля) [5, ст. 178].

Такий символ актуалізує значеннєві компоненти "змінювати", "поривати зі старим", пов'язані з новим життям повінчаної молодої в родині судженого, новим статусом молодиці і багатьма іншими змінами у житті дівчини. На теренах центральних та східних регіонів України (особливо у Східному Поділлі, на Київщині, Полтавщині, Запоріжжі) пісня "Січена калина, січена" послідовно зберігає свій стрижневий символ. Проте текст цієї пісні може "корегуватися" відповідно до колориту гірських чи поліських пейзажів. Зокрема, у Середньому Поліссі знаходимо варіанти, що якнайкраще відповідають місцевим краєвидам:

Сетчана йолочка, сетчана,
Звенчана дівочка, звенчана... (Середнє Полісся) [6, ст. 235].
Таку заміну спостерігаємо і в бойківській пісенній традиції:
Стята ялинка, стята,
Взята Оленка, взята... (Бойківщина) [7, ст. 53].

Використовує образ хвойного дерева ялини відома пісня "Похилеє дерево ялина". Через символ похилого дерева ялини візуально передається стан покірності "дитини" – молодої (пор. традиційний асоціативний зв'язок хилитись – "коритись"). У гнізді варіантів цього тексту із різних регіонів України послідовно виринає саме ялина. Проте в місцевих традиціях окремих регіонів може спорадично з'являтися інший дендронім, "допасований" до колориту місцевого пейзажу. Зокрема, на Бойківщині паралель розгортається на основі образу свідинки (кущ, схожий до кизилу):

Похилеє дерево свідинка,
Покірнеє дитятко Оленинка... (Бойківщина) [8, ст. 103].

Окремо констатуємо зміну інваріантного образу-символу ялини на більше звичну для півдня Київщини та в XX столітті вже й більше популярну калину:

Похилеє дерево калина,
Покірнеє дитятко Марійка... (Київщина) [9, ст. 247].

У загальноукраїнській символічній системі весільної пісенності образ берези не так активно "задіяний" у фольклорному тексті. Проте у поліському регіоні цей символ переходить з периферійної фігури в одну з домінантних. Причина зрозуміла: поліський ландшафт багатий на березові гаї. Власне таку регіональну своєрідність символіки поліщуків спостеріг Р. Кирчів у розвідці "Фольклор українського Полісся": "У ролі образно-поетичних компонентів часто вживаються такі характерні для Полісся дерева, як сосна і береза" [7, 247]. Саме в межах Полісся (зокрема, у Східному Поліссі) фіксуємо символічне "слово" сватів, яке б опиралося на дендронімну символіку: "У вас є березка, а у нас дубок, дак чи не спаровать би нам їх?" [10, 97]. Значущість цього образу спостерігаємо і в пісенному репертуарі поліщуків. Наприклад, весільна пісня "Ой хвалилася, вихвалялася білая березонька", психологічний паралелізм якої розгортається навколо образу берези, функціонує найактивніше у Східному Поліссі, трохи рідше – у Західному Поліссі. Поодинокі варіан-

ти можуть виринати ще на Поділлі і Полтавщині. У пісні біла береза хвалиться своєю красою (біла кора, довге кучеряве гілля, кругле широке листя). Красується береза перед вітрами, перед зеленим явором, перед дубом, що у всіх випадках асоціюється із молодим. Досконалість дерева у період буйного розквіту проектується на красу дівчини до одруження (рум'яне лице, довга коса). Символічна картина логічно завершується пророкуванням майбутньої долі дівчини у заміжжі, що мовою природи подано так:

Ой озався вітричок: – Не хвалися, березо!

Я гіллічко й обламаю, листічко й обчухраю [11, ст. 51].

Ландшафтними реаліями зумовлене також обрядове використання певних дендронічних символів. До того ж наскрізно в ритуалі дотримується суголосність між обрядовим використанням дерева, символічними діями з ним, з одного боку, та вербальними символом-дендронімом, його семантикою та функціями, з іншого. Випукло такий зв'язок виявляє себе в обрядодії виття гільця (весільного деревця) та у пісенному супроводі до нього.

По-перше, для готування гільця обирають, як правило, ті ж види дерев, які яскраво представлені весільною пісенною традицією. У ролі весільного деревця можуть виступати хвойні або фруктові породи. У першому випадку – це може бути вершок (або гілки) сосни, смереки, ялиці, у другому – розгалужена гілка вишні, груші, сливи, черешні (зрідка – калини, верби). "Матеріал для гільця залежав від природних умов, так і регіональної звичаєвості, – зазначає А. Пономарьов. – Найпоширеніші в Україні вишневі, ялинкові та соснові гільця. В гірських районах в основному побутовувало смерекове гільце, у лісостеповій зоні – соснове та вишневе, в степовій гільце робили з тіста, прикрашаючи його м'ятою та ягодами калини" [12, ст. 587]. Водночас більшість дослідників наполягають, що найчастіше для гільця використовували саме сосну (або інше хвойне дерево), а фруктове дерево характерне тільки для тих регіонів, де хвойні дерева взагалі не ростуть [13, ст. 198-199]. Навіть у тих регіонах, у яких збирачі та дослідники фіксують спорадичне послугування то сосною, то фруктовою породою, можемо натрапити на слушні ремарки на кшталт думки І. Несен про функціонування гільця на території Київського Полісся: "Виготовлення деревця із фруктової породи видається нам похідним" [14, ст. 109]. До такого висновку приходять дослідник О. Гура, попередньо окресливши географію групи східнослов'янських назв весільного деревця. На його думку, усі регіональні назви гільця в українців, росіян та білорусів зводяться до єдиної "назви хвойного дерева *jedl-" [15, ст. 203]. Хвойні дерева, як вічнозелені, реалізували основну обрядову семантику готування гільця: у дереві втілювалась ідея нескінченного життя людського роду взагалі і родини молодих зокрема. Бо, як каже закарпатська загадка про світ: "Земне дерево, – що оно старіється і знов відновляється, що на ній родяться діти, а вмирають старці, що одним боком шукає сонця, а другим відвертається від него". У час загасання такого світоглядного вмотивування могли з'являтися випадки використання плодового дерева в обряді виття гільця. У весільних піснях більшості регіонів, що коментують обряд прибирання деревця, так само найчастіше фігурує саме образ хвойного дерева (незалежно від того, якою породою послугуються під час виконання самого обряду):

- Західне Поділля:
– Ой сосно, сосно, де-с росла,
Що-с така велика виросла?
– Ой росла ж бо я у гаю,
Гаєм-Дунаєм приплила,
В Марусі за столом зацвила [16, ст. 216];
- Київщина:
Ой до бору, дружечки, до бору,
Рубайте сосну здорову... [17, ст. 122];
- Полтавщина:
...Та зробили гілечко з ялини
Та з червоної калини [17, ст. 131];
- Східне Полісся:
Благослови, мій батенько, благослови!
С котрого дерева вільце ізвить?
Із ялини, дитя моє, із ялини... [18, ст. 101];
- Запоріжжя:
Гільце-деревце з ялини,
Ще й з червоної калини... [17, ст. 129] та ін.

Отже, використання тих чи інших дендронімічних символів зумовлене, з одного боку, природно-географічними обставинами, з іншого – зовнішнім виглядом, диференційними ознаками самої рослини, яка відповідно до своїх природних характеристик виявляє актуальне в контексті весільного ритуалу символічне значення.

Основні групи символів-дендронімів, що були названі попередньо, присутні у весільній пісенно-обрядовій традиції всіх регіонів. Власне регіональні елементи у символічній системі визначити нелегко, оскільки символіка у своїй суті – інтеррегіональне і загальнонаціональне явище. І все ж, як бачимо, у низці випадків регіональна своєрідність виступає досить чітко. Вона виявляється насамперед у тому, що кожна регіональна традиція вибирає із загальнонаціонального символічного фонду свої базові та периферійні символи, які часто не збігаються.

Варто наголосити на тому, що народна свідомість слабо диференціює класи дерев та кущів, переважно ототожнюючи їх. У фольклорі натрапляємо на "дерево-ожину", "терен-деревце", "імбир-деревце" тощо. Тому в межах системи весільних символів-дендронімів потрібно розглядати і образосимволи кущів.

Література

1. **Фольклорні** записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича// Упоряд., передм. і прим. О.І. Дея. – К.: Наук. думка, 1983. – 146 с.
2. **Труды** этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край/ Собр. П.П. Чубинский. – С. Петербург, 1877, т.4. – 236 с.
3. **Бодянский О.** О народной поэзии славянских племен. – М.: Высш. шк., 1837. – 342 с.
4. **Пісні Поділля/** Зап. Насті Присяжнюк в селі Погребище, 1920-1970 рр. – К.: Освіта, 1976. – 376 с.
5. **Гарасим Я.** Нові записи з древньої Овруччини: огляд жанрів та сюжетів// Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1999. – В. 2. Овруччина. 1995. – 236 с.
6. **Кирчів Р.** Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2002. – 542 с.
7. **Обряди** і пісні весільні люду руського в селі Лолин Стрийського повіту/ Зібр. О. Рошкевич, опр. І. Франко// Весілля: У 2 кн./ Упоряд. – М.: М. Шубравської. – К.: Наук. думка, 1970., кн. 2. – 526 с.

8. **Весілля** в селі Шпичинці Сквирського повіту Київської губернії/ Зап. текст і музику В.М. Верховинець// Весілля: У 2 кн./ Упорядк. – М.: М. Шубравської. – К.: Наук. думка, 1970., кн. 1. – 536 с.
9. **Малинка А.** Малорусское веселье. 2. Обряды и песни Черниговской губернии// Этнографическое обозрение, 1898, № 2. – 226 с.
10. **Пісні** з Колодяжна/ Зап., упор. і прим. Олекси Ошуркевича. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 126 с.
11. **Пономарьов А.П.** Примітки// Українці: народні вірування, повір'я, демонологія/ Упоряд., прим. та біограф. нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк.
12. **Гура А.В.** География группы восточнославянских названий свадебного дерева// Ареальные исследования в языкознании и этнографии (язык и этнос)/ Отв. ред. Н.И. Толстой. – Л.: Наука, 1983. – 326 с.
13. **Несен І.** Деревце у весільному ритуалі київського Полісся// Київська старовина. – 2003, № 6. – С. 236-239.
14. **Гура А.В.** География группы восточнославянских названий свадебного дерева// Ареальные исследования в языкознании и этнографии (язык и этнос)/ Отв. ред. Н.И. Толстой. – Л.: Наука, 1983.
15. **Пісні** Тернопільщини. Календарно-обрядова та родинно-побутова лірика/ Упор. С.І. Стельмашук, П.Г. Медведик. – К.: Музична Україна, 1989, вип. 1.
16. **Весільні** пісні: У 2 кн./ Упорядн., прим. – М.: М. Шубравської. – К.: Наук. думка, 1982., кн. 1. – 248 с.
17. **Литвинова-Бартош П.** Весільні обряди і звичаї у с. Землянці, в Чернігівщині// Матеріали до українсько-руської етнології. – 1900, т.3.

УДК 712.253

Ст. викл. *О.С. Пилат* – *НЛТУ України*

СИМВОЛ ДЕРЕВА В МІФОЛОГІЇ НАРОДІВ СВІТУ

Стаття містить коротке роз'яснення інформації щодо символізму дерева і окремих деревних і чагарникових порід у філософських системах, в язичницьких віросповіданнях і релігійному світогляді різних народів і держав в минулому і сучасності, що на думку автора може бути використано в зеленому будівництві у створенні нових і реставрації історичних об'єктів ландшафтної архітектури.

Ключові слова: Дерево життя і дерево смерті, світове Дерево, Дерево пізнання добра і зла.

Senior teacher O.S. Pylat – NUFWT of Ukraine

Character of tree in mythology of peoples of world

The article contains short exposition of information on symbolism of tree and separate arboreal and shrub breeds in the philosophical systems, in heathen cults and religious world view of different people and world powers in a past and modern stage, that in opinion of author it can be used in green building at creation of new and restorations of historical objects of landscape architecture.

Keywords: Tree of life and as Tree of cognition of good and evil, space tree, Tree of Truth.

Створення об'єктів ландшафтної архітектури потребує свідомого вибору порід дерев та чагарників не тільки за їх декоративними якостями. Вибір рослин, підпорядковуючись загальній композиції майбутнього об'єкту при вдумливому підході, окрім технічних та декоративних якостей повинен враховувати і символіку, що склалась за тривалий розвиток цивілізації у різних народів та країн. Усі стародавні язичницькі релігії в основі своїй були пантеїстичними. Від найдавніших часів людина жила поруч з деревами, часто посеред лісу і, звичайно, не могла не вводити їх у свій релігійний світогляд. Згідно з